

is het effect van klimaatverandering en welke effecten heeft de sterk toegenomen recreatie? Vooral dat laatste aspect schittert door afwezigheid binnen het onderzoekprogramma. Waarom is een vermindering van de recreatiedruk niet opgenomen als mogelijke herstelmaatregel? Uit onderzoek van Bijlsma (2006) blijkt dat op de hogere zandgronden de recreatiedruk met meer dan een factor 30 is toegenomen en dat er duidelijke negatieve effecten zijn op een aantal grondbroedende vogelsoorten.

Landbouwerontreiniging terugdringen

Er is echter een veel fundamenteeler probleem, dat met het nieuwe Programma Aanpak Stikstof (PAS) op scherp is gezet. Het PAS claimt ruimte voor verdere uitbreiding van agrarische bedrijven, wanneer er maar

Boeren in Peel en Kempen omstreeks 1800

Frans Aarts, 2016. Enschede, Boekenrijde, 132 pagina's, € 12,95. ISBN 978-94-6323-022-3

In Peel en Kempen komt veel droog zandlandbouw voor. De betovergrootvader van Aarts had in Deurne een boerderij, die model staat in het boek. In detail analyseert hij het familieleven, de boerderij en het landgebruik. Met de kennis van nu schat hij opbrengsten van gewassen en vee, de voeding van vee en hushouden, de verkoop, de beschikbare mest, energie- en mineralenstromen en de uitputting van de bodem. De aandacht voor dat individuele bedrijf maakt dit boek bijzonder.

Hoewel de zandbodem nauwelijks geschikt was voor de teelt van gewassen, konden boeren er een bestaan opbouwen door een vruchtbare teeltaag aan te brengen. Die teeltaag was het product van strooisel, plaggen, zand en dierlijke en menselijke mest, gemengd in de potstal. Heide werd gebruikt voor het winnen van strooisel, plaggen, voer en brandstof. De akkers waren ingebed in het heidelandschap. Het boerenbedrijf had zo'n vier hectare akker, vooraf rond het dorp. 3 hectare grasland in het beekdal en 10 hectare hei. De belangrijkste gewassen waren rogge en boekweit. Heide was dus een belangrijke

voldoende in natuurherstelmaatregelen wordt geïnvesteerd. Die ruimte is gelijk aan de helft van de daling in stikstofdepositie zoals deze door de Wageningse instituten berekend is en die volgens onafhankelijke metingen helemaal niet aanwezig blijkt te zijn. De allereerste opgave zal zijn om de dramatische effecten van de huidige landbouw tot aanvaardbare proporties terug te brengen (Berenndse, 2017). De grote vraag is of de overheid van onderzoekers en beheerders mag verwachten een oplossing via herstelmaatregelen te vinden die er naar alle waarschijnlijkheid niet is en zeker niet duurzaam zal zijn. De herstelmaatregelen zoals ontwikkeld door OBN, mogen in geen geval een verder uitstel van de fundamentele en dringende noodzakelijke koerswijziging in het landbouwbeleid legitimeren.

Summary
Review OBN research in the dry sandy regions of the Netherlands
Frank Berendse
 broader program, N deposition, nature restoration, agricultural pollution
 The new approach of the research programme OBN pays attention to a much broader variety of organisms than it

Literatuur

- Berenndse, F., 2016.** Wilde apen – Natuurbescherming in Nederland. Zeist, KNIV Uitgeverij, 2de druk, pp. 96.
- Berendse, F., 2017.** Health and environment: add a tax to EU agricultural policy, *Nature* 545: 315.
- Bobbink, R., H.L.T. Bergsma, J. den Ouden & M.J. Weijfers, 2017.** Na het zuur het zoet? Bodemverzuring in droog zandlandschap blijvend probleem. *Landschap* 34/2: 61-69.
- Burg, A. van der & J. Vogels, 2017.** Soorten bos en hei missen essentiële voedingsstoffen. *Landschap* 34/2: 71-79.
- Bijlsma, R. G., 2006.** Effecten van menselijke verstoring op grondbroedende vogels van 'Plancken Vamauds'. *De Levensde Natuur* 10: 131-136.
- Siepel, H., A. Cluquet, C. Vreugdenhil & R.J. Bijlsma, 2017.** Wat kunnen we doen, wat moeten we laten? Herstel van het droog zandlandschap. *Landschap* 34/2: 87-93.

natuurlijke hulpbron, maar te intensieve strooiseelgoot kon leiden tot zandverstuivingen die akkers en dorpen bedreigden. Daarom lagen de gemaaide heidepercelen verspreid, wat van de hei een lappendeken maakte. Schapen kwamen er weinig voor, de benodigde mest kwam van rundvee dat op stal werd gehouden.

Aarts typeert de landbouw in Peel en Kempen in die tijd als roofofbouw. Lang wist het boerenbedrijf zich aan te passen aan de uitputting van de bodem, maar in de 19e eeuw lukte dat niet meer. Zelfs de hei kon niet overleven en er ontstonden rampzalige zandverstuivingen. De hei veranderde van bondgenoot in vijand.

In de loop van de 19e eeuw stopte de verarming, vooral door overheidsingrijpen, technologische ontwikkeling en een toenemende vraag naar zuivel en vlees. Door aanleg van infrastructuur, introductie van kunstmest en import van veevoer veranderde het gemeende bedrijf in een gespecialiseerd veebedrijf en de gesloten kringloop raakte open. De heide werd overbodig en ontgonnen tot vooraf bos. Hei resteerde in natuurgebieden op de armste gronden.

JOS DEKKER, HOOFDREDACTEUR

Kop in het zand

Eenieder die de berichtgeving over de Nederlandse natuur op de voet volgt zal kunnen beamen dat positieve berichten daarin de laatste tijd weer de boventoon voeren. Denk aan de mooie verhalen over de Markerwadden, aan de zeearend, de kraanvogel en de visarend die zich als broedvogel hebben gemeld, en aan allerlei berichten die gretig worden gedeeld via de social media. Een hele verademing vergeleken met het nieuws van een aantal jaar geleden. Afgaande op al die berichten krijg je al snel de indruk dat de natuur in Nederland er goed voorstaat. De werkelijkheid is, zoals wel vaker, een stuk gecompliceerder. De positieve uitzonderingen verhullen dat veel soorten juist sterk achteruitgaan, vaak zonder dat het erg opvalt en zonder dat we goed weten waarom. Verder is het duidelijk dat veel natuurgebieden nog steeds kwetsbaar zijn. Een van de grote boosdoeners is de hoge stikstofdepositie.

Het is dan ook wrang dat veel van de partijen die verantwoordelijk zijn voor die hoge stikstofdepositie, inclusief de overheid, liever wegwijken van alle problemen. In plaats van het nemen van maatregelen om de stikstofdepositie flink te verminderen, heeft men via het Programma Aanpak Stikstof (PAS) voor elkaar gekregen dat er juist weer juridische ruimte komt voor activiteiten die leiden tot een hogere stikstofdepositie. In ruil daarvoor geeft de overheid een flinke som geld aan terreinbeheerders om stikstof uit het milieu te verwijderen via maatregelen zoals plaaggen, maaien en begrazen. De gedachte daarachter is dat als je eerst flink wat stikstof uit het milieu haalt, het niet erg is als de depositie daarna weer wat toeneemt. Of deze aanpak überhaupt gaat werken zoals wordt verwacht, is ook nog maar de vraag.

Nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen leiden al snel tot meer stikstof dan er via maatregelen is verwijderd en de genoemde maatregelen lijken niet altijd even geschikt om de natuurkwaliteit te verbeteren. Een dergelijke aanpak is dan ook alles behalve een duurzame oplossing. Bovendien draait op deze manier de belastingbetaler op voor alle kosten. De vervuilers gaan vrijuit.

Het wordt dan ook tijd dat Nederland gehoor gaat geven aan het luider klinkend pleidooi voor een grondige verduurzaming van het huidige landbouwsysteem. Een dergelijke verandering komt echter niet vanzelf. Het is nodig dat natuurbeschermers een kritisch geluid laten horen en de noodzaak voor verandering blijven benadrukken. Uiteraard is het belangrijk om de successen te vieren en mensen te laten zien hoe mooi en bijzonder de Nederlandse natuur is. Maar het is niet slim om de kop in het zand te steken. De problemen rondom de veel te hoge stikstofdepositie lossen niet vanzelf op en elk uitstel maakt succesvol ingrijpen alleen maar lastiger en duurder.

RAOUL BEUNEN

WLO/NVTL pleiten bij Eerste en Tweede Kamer voor Landschapsvisie

De WLO maakt zich grote zorgen over het landschapsbeleid in Nederland. De decentralisatie van rijkstaken heeft geleid tot een verrommeling van het Nederlandse landschap. De besturen van de WLO en de NVTL (Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur) vragen in een brief aan de fractievoorzitters van de eerste en tweede Kamer om aandacht voor deze problematiek en dringen aan op de

totstandkoming van een kaderstellende nationale Landschapsvisie. De tekst van deze WLO/NVTL-brief is te vinden op de website van de WLO: www.landschap.nl, onder actualiteiten.

SANDER VAN OPSTAL,
SECRETARIS WLO

Symposium 'Bloemrijk of gifgroen?' op zaterdagmiddag 23 september 2017

Steeds meer mensen maken zich zorgen over het verdwijnen van het weidse, kleurrijke boerenland dat tot voor kort zo onverbrekkelijk met Nederland was verbonden. Het grootste deel van de boerenlandvogels is verdwenen en slootkanten vol bloemen kom je nauwelijks meer tegen. Oorzaken zijn de steeds verdergaande schaalvergroting en intensivering van de landbouw. En dat terwijl de werkgelegenheid op agrarische bedrijven al jaren daalt en het inkomen van veel boeren onder druk staat.

Zien over vijftig jaar? Zal dan nog steeds het grootste deel uit landbouwgrond bestaan, terwijl we juist meer ruimte nodig hebben voor wateropvang en recreatie? Kan er dan een landbouw zijn zonder de-
sasireuze effecten op landschap en natuur? Uiteindelijk is de grote vraag, wie er gaat betalen: de natuur, de boer of wij als consument.

Over deze vragen organiseert de Heïmans en Thijssse Stichting samen met IVN, KNNV en SoortenNL een symposium op zaterdagmiddag 23 september met als prikkelende

sprekers en muzikanten: Theunis Piersma, Sytze Pruiksma, Krijn Poppe, Bas Eickhout en Titia Wolterbeek. Het symposium wordt gehouden in de Leeuwenbergh in Utrecht en begint om 13.30 uur.